

12. IKGADĒJĀ
ĒNU
EKONOMIKAS
KONFERENCE

Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009.–2021. gadā

SSE Riga Ilgtspējīga biznesa centrs

Autori

Dr. Arnis Sauka ir SSE Riga profesors, SSE Riga Ilgtspējīga biznesa centra direktors un NVO "BASE" (*Business Against Shadow Economy*, tulk.: Bizness pret ēnu ekonomiku) valdes loceklis. Viņa galvenās pētniecības interešu jomas ir ēnu ekonomika, uzņēmumu konkurētspēja un darbības izvēršana starptautiskajos tirgus. Arnis ir ieguvis Ph.D. Zīgenas Universitātē (Vācija) un ir bijis vieslektors Jenčēpingas Starptautiskajā biznesa skolā (Zviedrija) un Londonas Universitātē - UCL (AK).

E-pasts: arnis.sauka@sseriga.edu

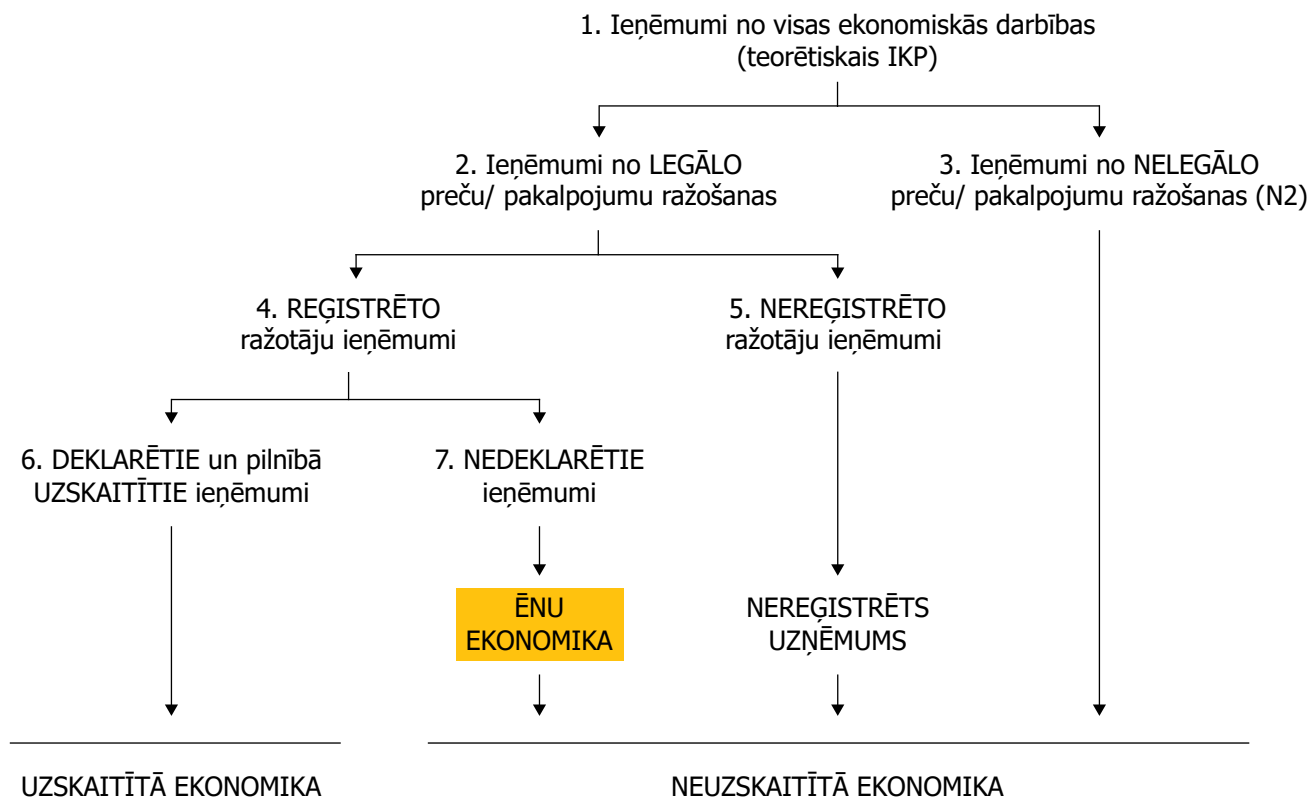
Dr. Tālis Putniņš ir UTS Biznesa skolas (Sidneja, Austrālija) un SSE Riga (Latvija) profesors, kā arī Baltijas Starptautiskā ekonomikas politikas studiju centra (Latvija) asociētais pētnieks. Viņa pētniecības interešu lokā ir tādas tēmas kā finanšu ekonomika, tirgus mikrostruktūra, tirgus manipulācijas, izvairīšanās no nodokļu maksāšanas un daļējas pieķeršanas modelēšana. Tālis ir ieguvis Ph.D. Sidnejas Universitātē, kā arī ir bijis vieslektors Kolumbijas Universitātē un Ņujorkas Universitātē.

E-pasts: talis.putnins@sseriga.edu

Kopš 2009. gada:

- Kāds ir ēnu ekonomikas apjoms Latvijā, Lietuvā un Igaunijā?
- Kādi ir galvenie ēnu ekonomikas apjoma ietekmējošie faktori?
- Ko darīt, lai mazinātu ēnu ekonomiku?

Uzskaitītās un neuzskaitītās IKP komponentes

Volume 43, Issue 2, May 2015, Pages 471–490

Contents lists available at [ScienceDirect](#)

Journal of Comparative Economics

journal homepage: www.elsevier.com/locate/jce

Measuring the shadow economy using company managers

Tālis J. Putniņš^{a,b,*}, Arnis Sauka^{b,*}

^a *University of Technology, Sydney, Australia*

^b *Stockholm School of Economics in Riga, Riga, Latvia*

Ēnu ekonomikas apjoms dažādās valstīs 2009.–2021. gadā Rezultāti

Ēnu ekonomikas indekss (% no IKP)

	2018	2017	2016	2015
Krievija	44,7 (42,4 46,9)	45,8 (43,4 48,1)	-	-
Ukraina	38,2 (35,3 41,2)	38,5 (35,5 1,5)	-	-
Kirgizstāna	44,5 (40,9 48,1)	46,1 (42,4 49,6)	-	-
Latvija	24,2 (21,5 26,8)	22,0 (19,6 24,5)	20,7 (18,0 22,6)	21,3 (19,0 23,7)
Lietuva	18,7 (17,0 20,4)	18,2 (16,1 20,4)	16,5 (14,8 18,3)	15,0 (13,8 16,3)
Igaunija	16,7 (14,5 18,8)	18,2 (16,1 20,3)	15,4 (13,1 17,8)	14,9 (12,4 17,4)
Moldova	27,5 (24,0 31,0)	29,4 (25,7 33,1)	29,7 (26,9 32,5)	29,8 (27,0 32,6)
Kosova	39,5 (n/a, n/a)	-	-	-
Rumānija	-	-	33,3 (30,4 36,3)	35,6 (32,2 39,0)
Polija	-	-	25,0 (22,5 27,4)	24,4 (22,0 26,9)

Avoti: Ukraina: Lysa et al (2019); Kirgizstāna: SIAR (2019); Moldova un Rumānija: Putnins, Sauka un Davidescu (2020); Polija: Lechmann un Nikulin (2017); Kosova: Mustafa et al (2019). Datu vākšana Krievijā, Ukrainā un Kirgizstānā bija iespējama ar *H2020 Programmas projekta SHADOW (no: 778118)* atbalstu.

Pētījums

- “Tiešā apsekojuma metode” — uzņēmēji kā eksperti
- 2022. gadā par 2021. un 2020. gadu
- 841 telefona intervija Latvijā, 501 Lietuvā, 529 Igaunijā (2022. gada pētījums)
- Nejaušā izlase, Orbis datu bāze
- Intervijas veic Norstat Latvija
- Indekss balstās uz IKP mērīšanas ieņēmumu pieeju

Ēnu ekonomikas galvenās komponentes

- Ienākumu neuzrādīšana (peļņa)
- Darbinieku skaita neuzrādīšana
- Aplokšņu algas
- % no ienākumiem, kas tiek maksāti lai 'nokārtotu lietas':
kukuļošana
- % no līguma summas, kas tiek maksāta lai nodrošinātu valsts
pasūtījumus: korupcija

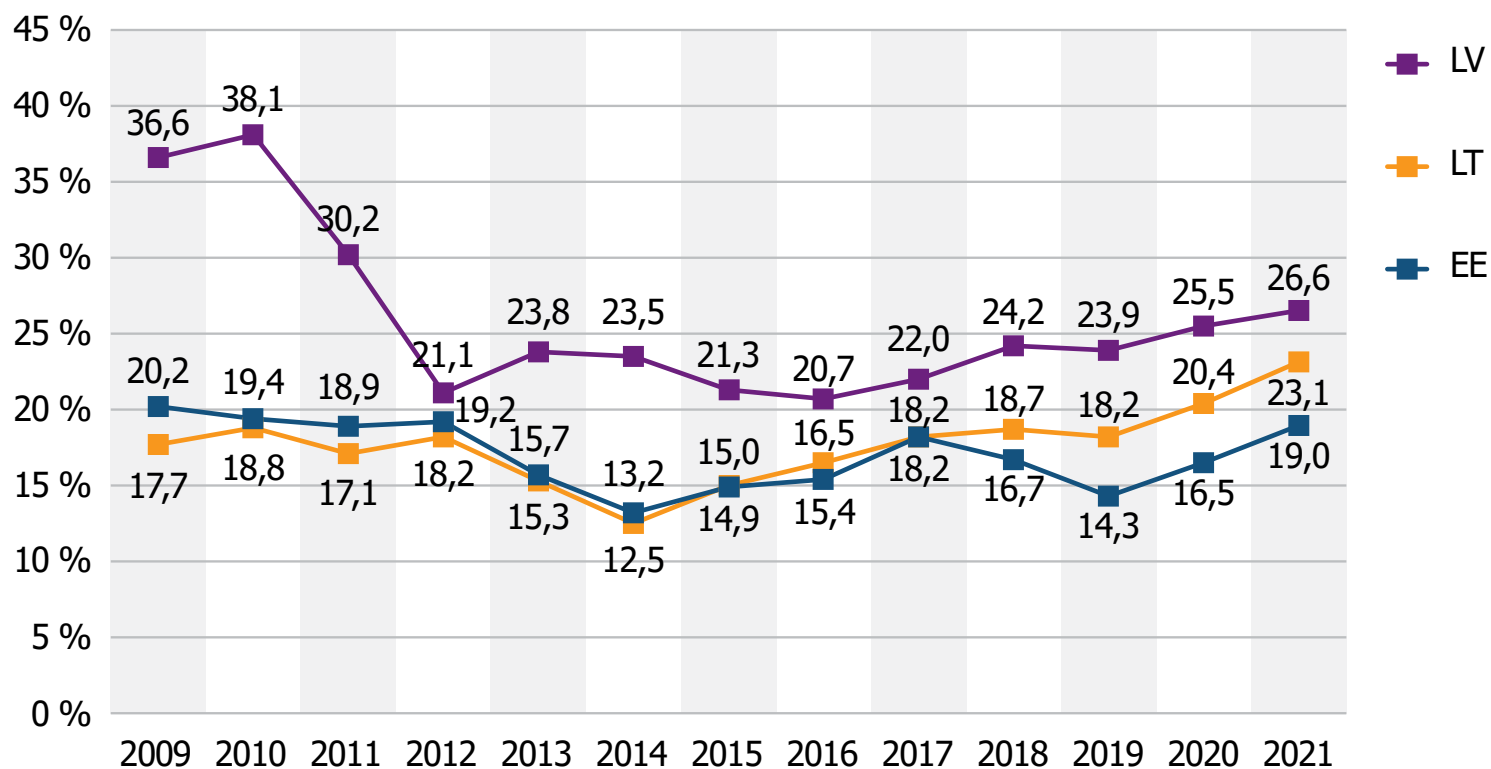
Ēnu ekonomikas apjoms Latvijā, Lietuvā un Igaunijā 2009.–2021. gadā Rezultāti

Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs (% no IKP) 2009.–2021. gadā

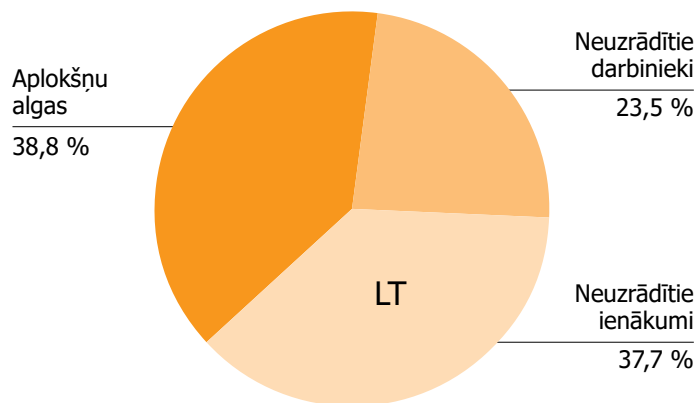
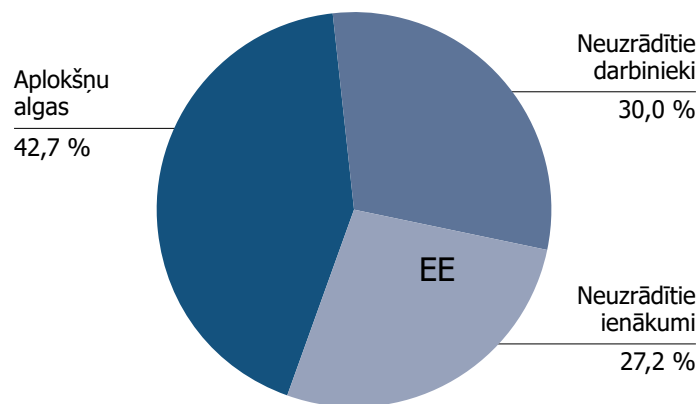
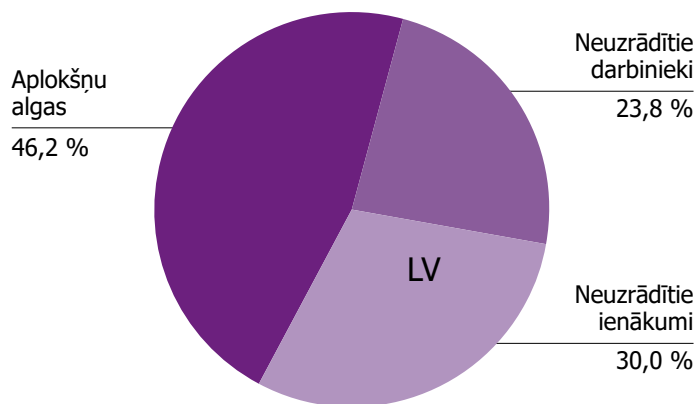
	2021–2020	2021	2020	2019	2018	2017	2016
LV	+1,1 (-0,4 2,6)	26,6 (24,9 28,3)	25,5 (23,6 27,4)	23,9 (21,4 26,3)	24,2 (21,5 26,8)	22,0 (19,6 24,5)	20,7 (18,0 22,6)
LT	+2,7 (0,9 4,7)	23,1 (20,6 25,7)	20,4 (18,4 22,3)	18,2 (16,5 19,9)	18,7 (17,0 20,4)	18,2 (16,1 20,4)	16,5 (14,8 18,3)
EE	+2,5 (0,3 4,6)	19,0 (16,1 21,9)	16,5 (14,3 18,8)	14,3 (12,3 16,3)	16,7 (14,5 18,8)	18,2 (16,1 20,3)	15,4 (13,1 17,8)

	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009
LV	21,3 (19,0 23,7)	23,5 (20,5 26,6)	23,8 (20,7 26,9)	21,1 (18,5 23,6)	30,2 (27,6 32,7)	38,1 (35,9 40,3)	36,6 (34,3 38,9)
LT	15,0 (13,8 16,3)	12,5 (11,0 13,9)	15,3 (13,6 17,1)	18,2 (16,4 20,1)	17,1 (15,2 19,0)	18,8 (16,9 20,6)	17,7 (15,8 19,7)
EE	14,9 (12,4 17,4)	13,2 (11,3 15,1)	15,7 (13,5 17,9)	19,2 (16,6 21,9)	18,9 (16,8 20,9)	19,4 (18,0 20,8)	20,2 (18,7 21,7)

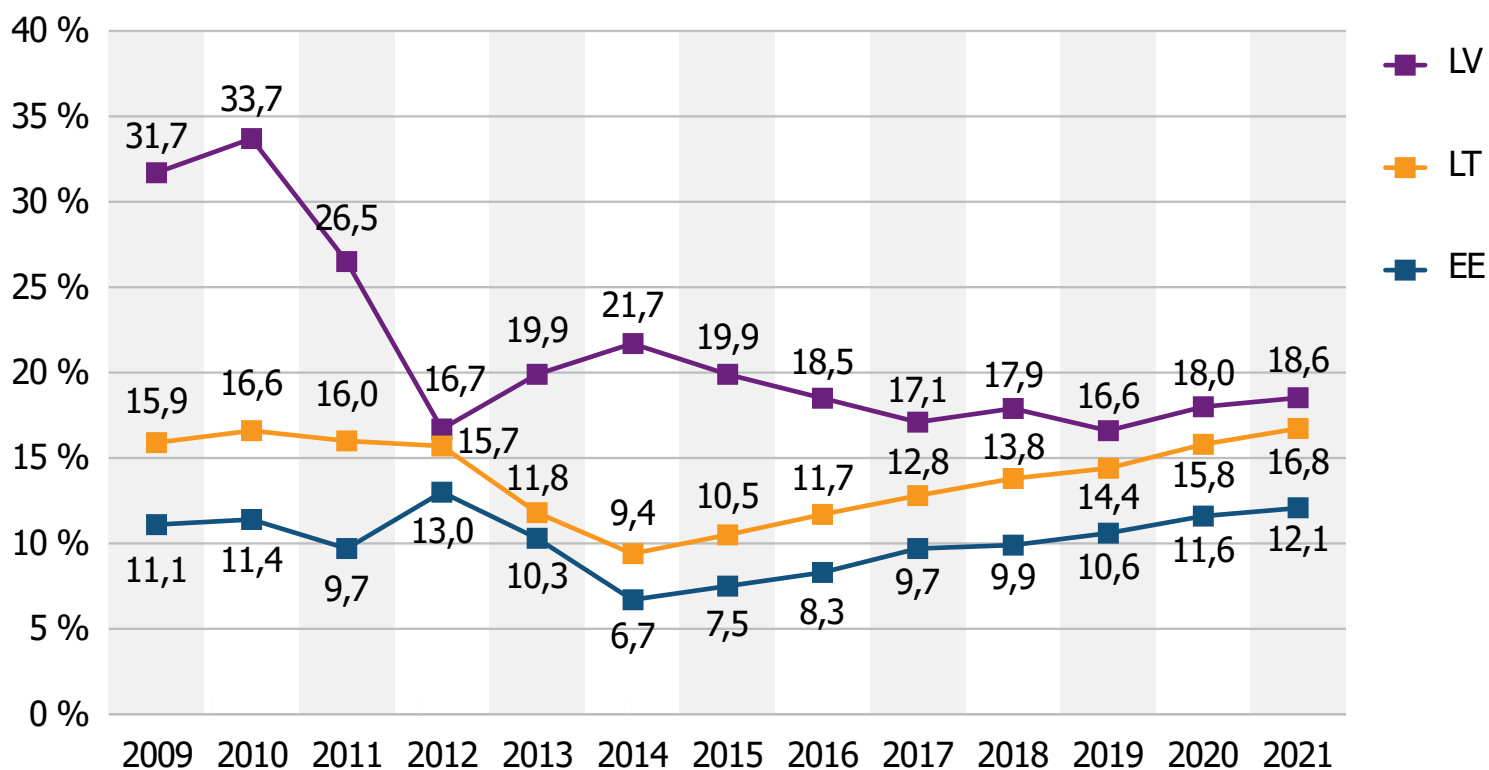
Ēnu ekonomikas dinamika Baltijas valstīs (% no IKP) 2009.–2021. gadā

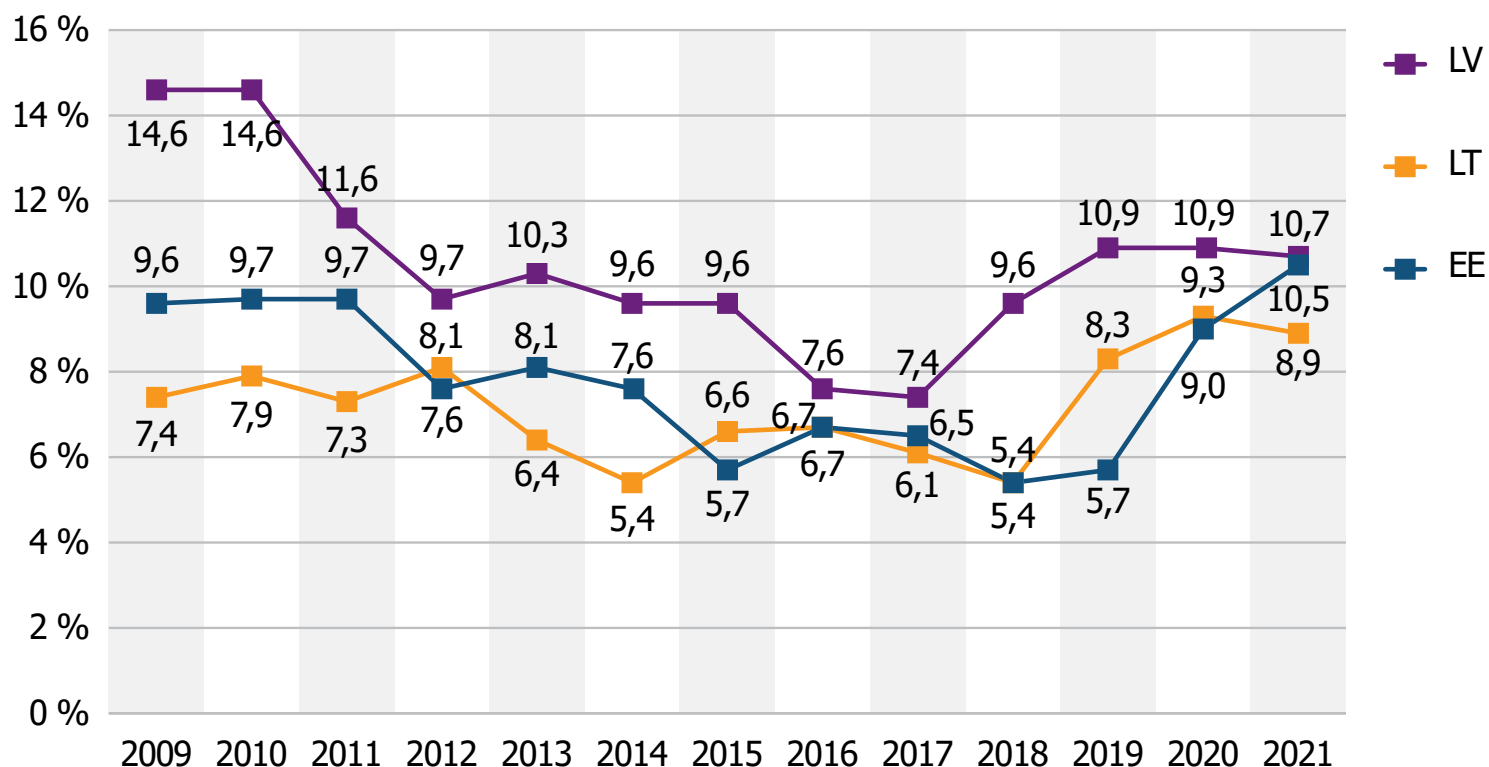
Ēnu ekonomiku veidojošās komponentes 2021. gadā

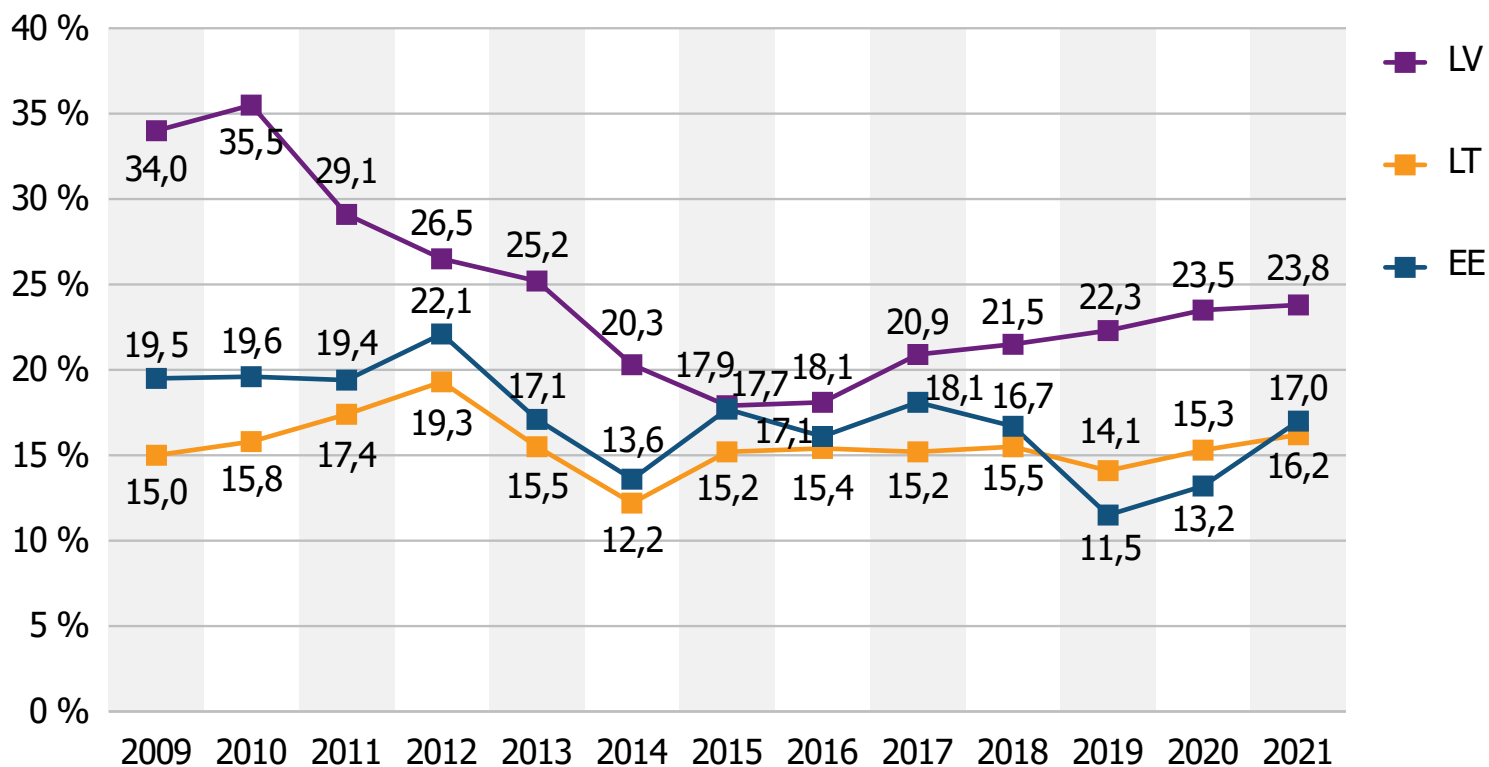
Ienākumu neuzrādīšanas apjoms 2009.–2021. gadā (vidējā ienākumu daļa %, kuru uzņēmumi slēpj no valsts)

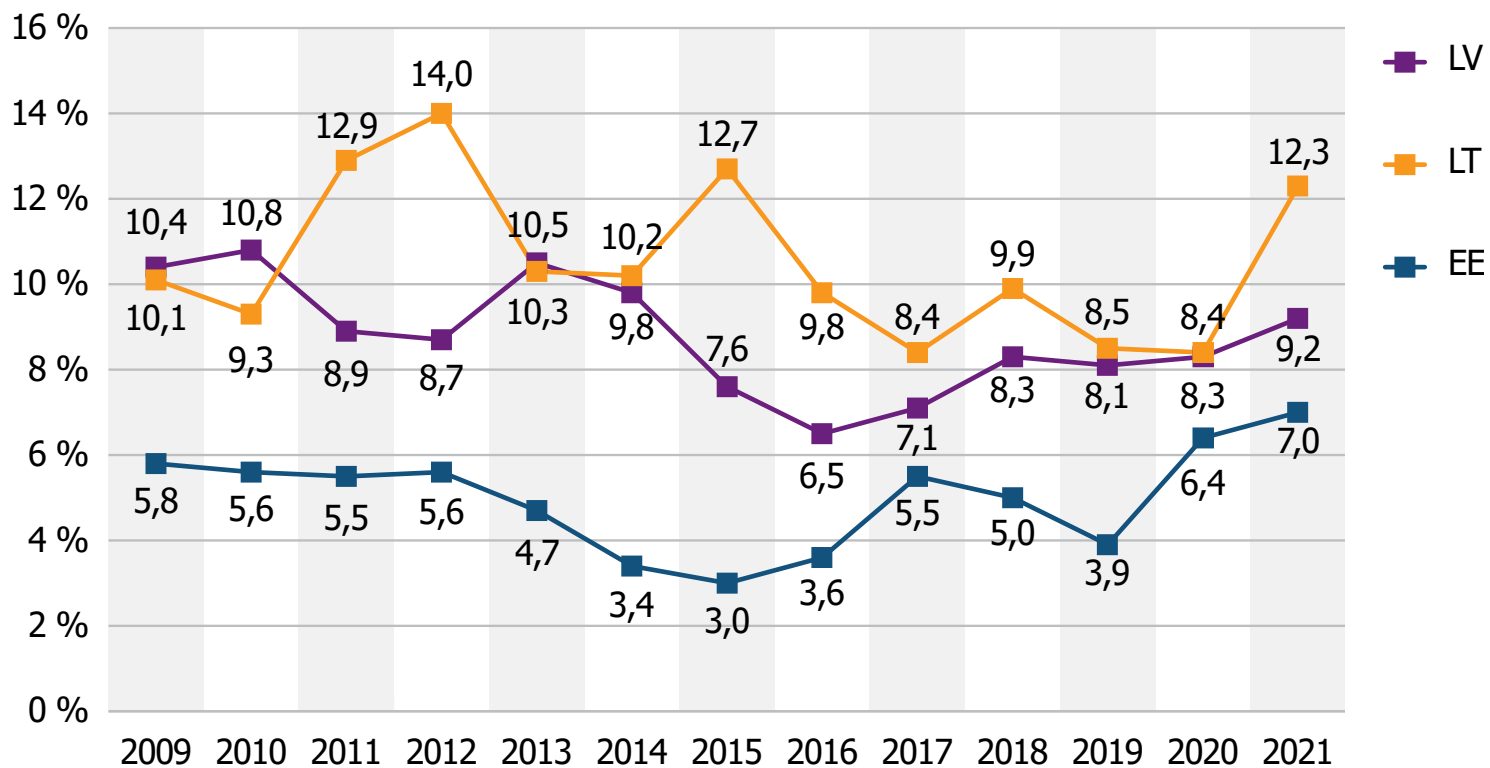
Darbinieku neuzrādīšanas apjoms 2009.–2021. gadā (vidējais % no darbinieku kopskaita, kas tiek nodarbināti bez līguma)

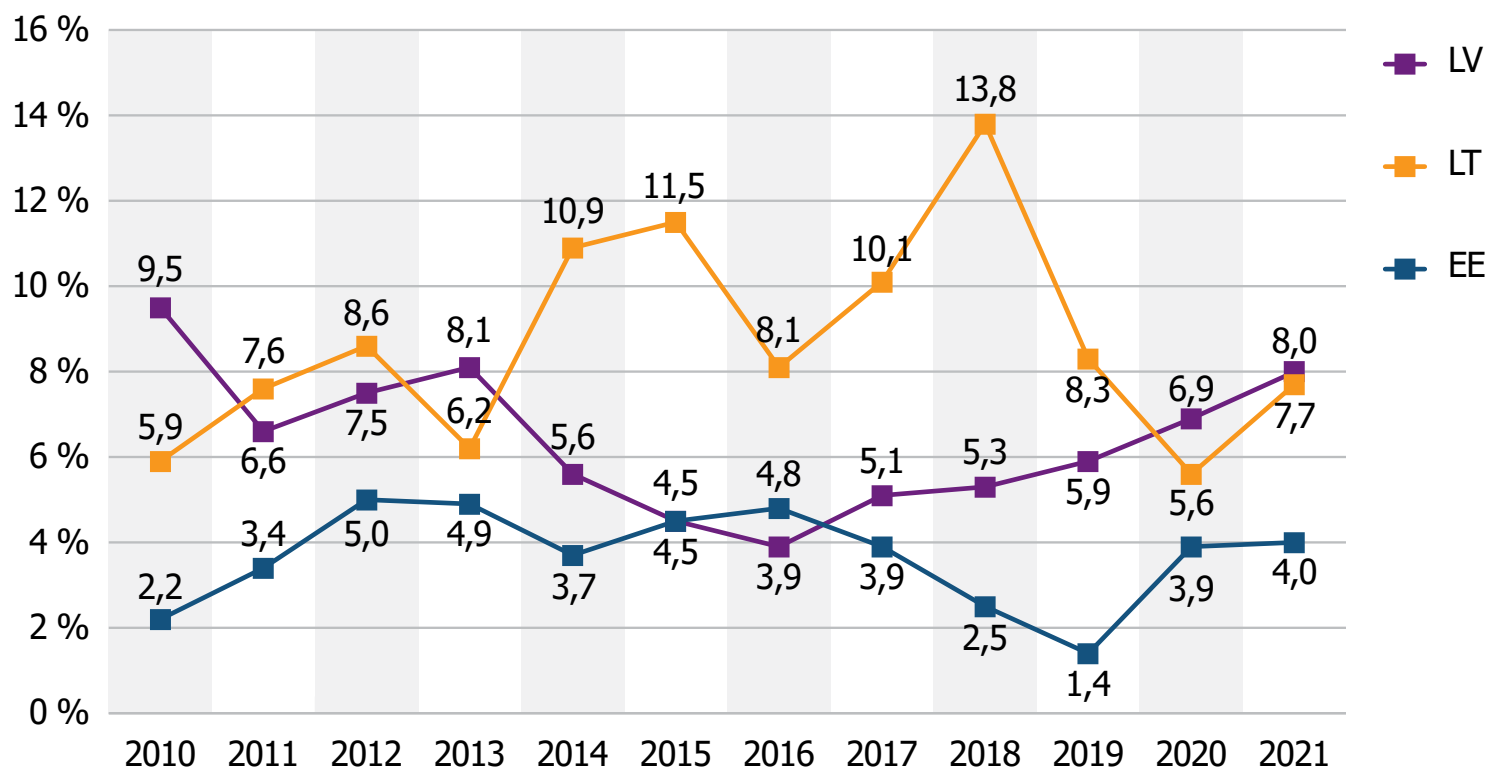
Aplokšņu algu apjoms 2009.–2021. gadā (vidējā algas daļa %, kuru uzņēmēji reāli maksā, bet slēpj no valsts)

% no maksājumiem, lai 'nokārtotu lietas' 2009.–2021. gadā (% no ienākumiem, ko uzņēmumi vidēji maksā 'kukuļos')

% no līguma summas, lai nodrošinātu valsts pasūtījumu 2010.–2021. gadā

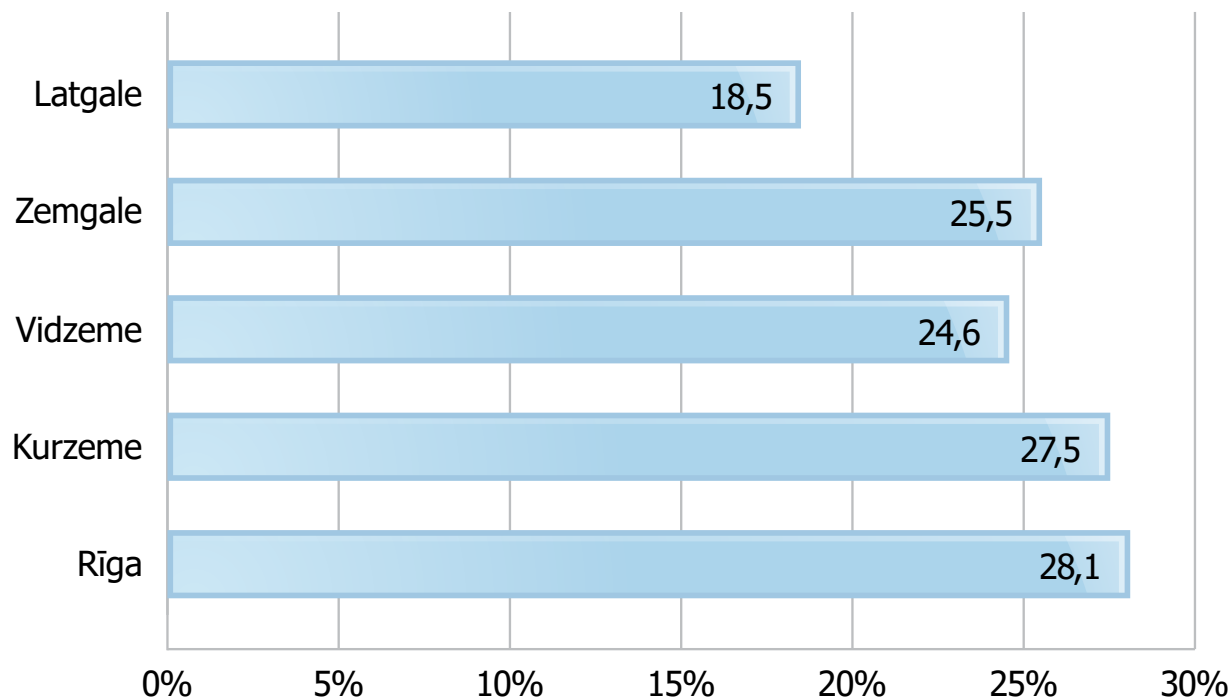

Nereģistrēto uzņēmumu īpatsvars Baltijas valstīs (% no IKP) 2013.–2021. gadā

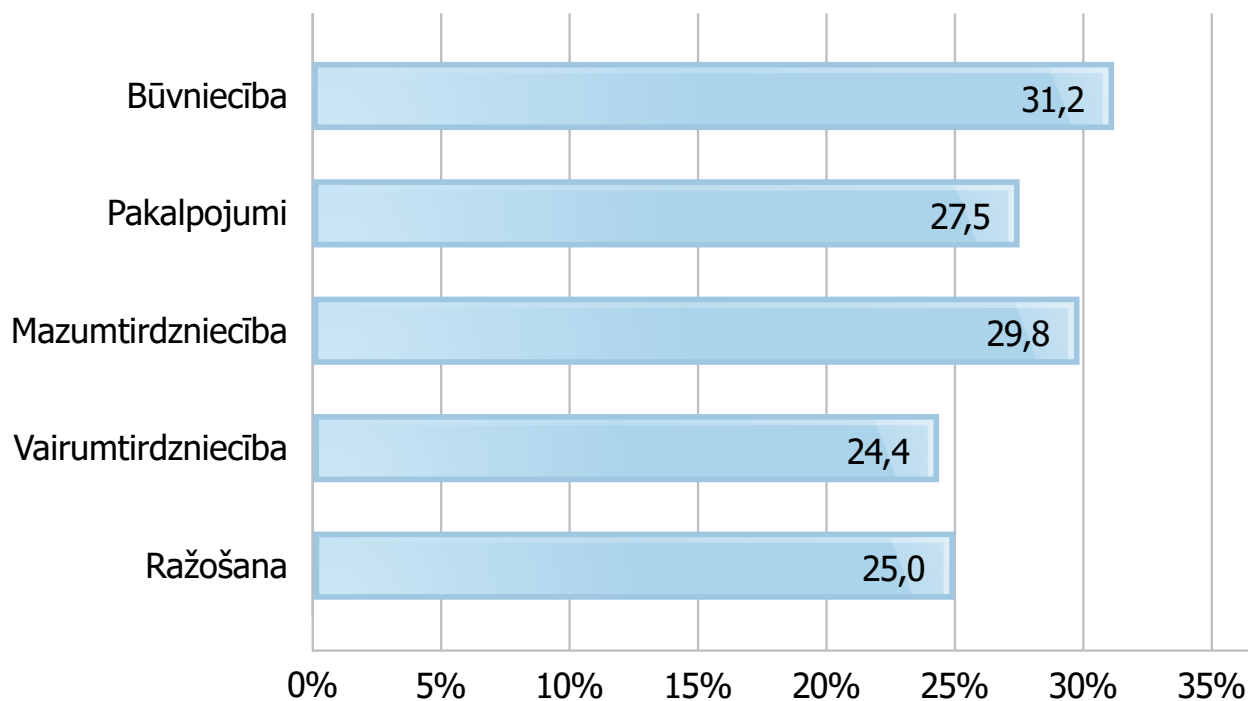
	Latvija	Lietuva	Igaunija
2021. gads	8,6 (7,5 9,7)	9,0 (7,5 10,6)	6,7 (5,4 8,0)
2020. gads	8,4 (6,7 9,2)	6,2 (4,9 7,4)	4,0 (3,1 5,0)
2019. gads	8,0 (6,7 9,2)	9,2 (7,8 10,6)	4,0 (3,0 5,1)
2018. gads	8,6 (7,3 10,1)	10,0 (8,8 11,3)	6,4 (5,0 7,9)
2017. gads	6,5 (5,3 7,8)	8,6 (7,5 9,8)	7,0 (5,7 8,5)
2016. gads	5,3 (4,1 6,5)	8,4 (7,5 9,4)	6,1 (5,1 7,1)
2015. gads	5,2 (4,1 6,3)	7,3 (6,5 8,1)	5,8 (4,5 7,1)
2014. gads	5,6 (4,5 6,7)	5,2 (4,5 6,0)	6,3 (4,5 8,2)
2013. gads	5,4 (4,2 6,6)	6,2 (5,3 7,1)	7,6 (5,4 9,9)

Ēnu ekonomika reģionos, sektoros, dažāda lieluma uzņēmumos

Ēnu ekonomikas lielums (% no IKP) Latvijas reģionos (2021. gadā)

Ēnu ekonomikas lielums Latvijā (% no IKP) nozaru dalījumā (2021. gadā)

Iesaistīšanās ēnu ekonomikā

- Mazāki uzņēmumi (pēc nodarbināto skaita) iesaistās ēnu ekonomikā vairāk kā lielle uzņēmumi
- Jaunāki uzņēmumi iesaistās ēnu ekonomikā vairāk kā salīdzinoši vecāki uzņēmumi

Galvenie ēnu ekonomiku ietekmējošie faktori

Statistiski nozīmīgi ietekmējoši faktori (izmantojot regresijas analīzi)

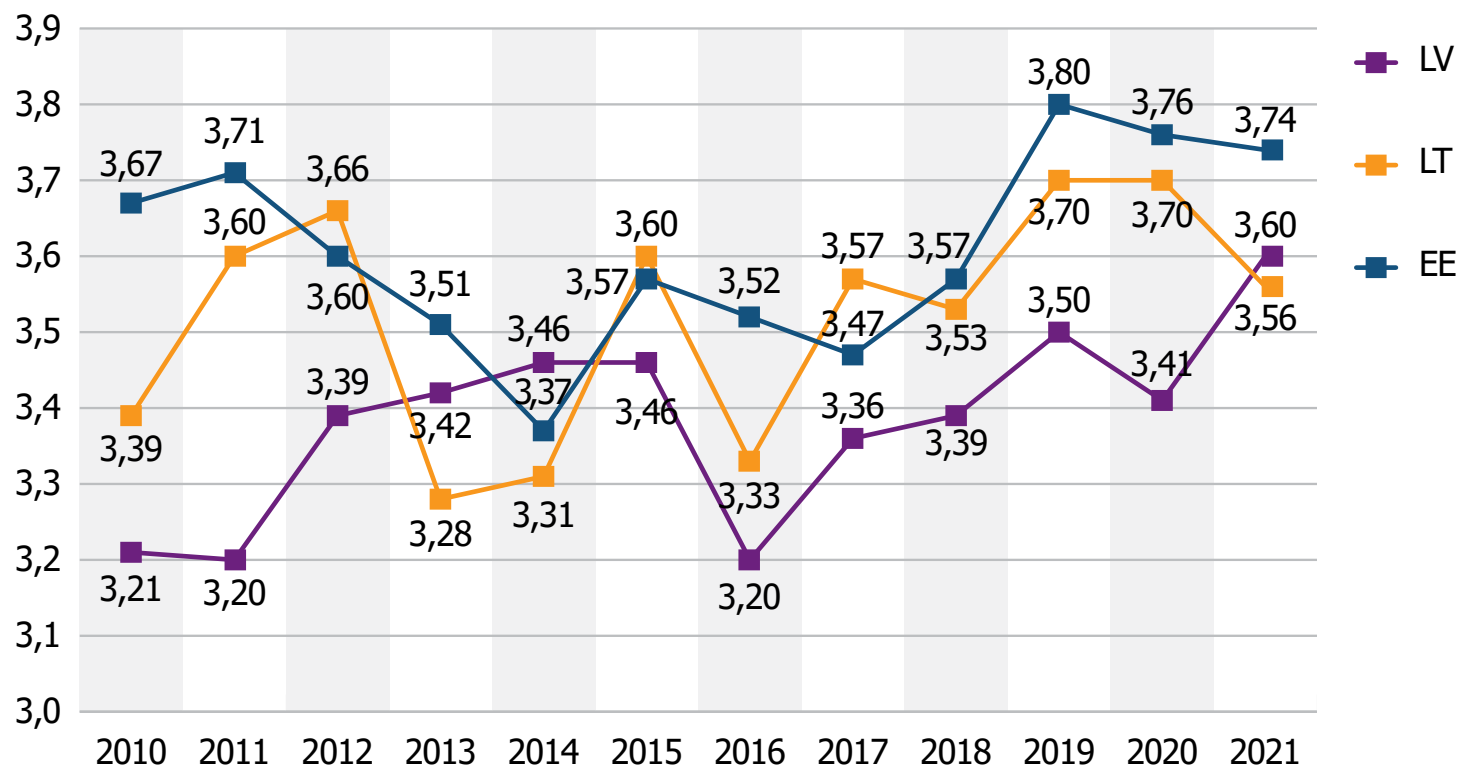
- Lielāka iespēja tikt pieķertiem nemaksājot nodokļus un būtiskākas sekas → mazāka uzņēmēju iesaistīšanās ēnu ekonomikas darbībā

Statistiski nozīmīgi ietekmējoši faktori (izmantojot regresijas analīzi)

- Neapmierinātība → vairāk ēnu darbība
- Iesaistīšanos ēnu ekonomikā visvairāk ietekmē neapmierinātība:
 - ▶ Ar biznesa likumdošanu (stiprākais efekts)
 - ▶ Ar VID darbu
 - ▶ Ar nodokļu politiku
 - ▶ Ar valdības atbalstu (vājākais efekts)

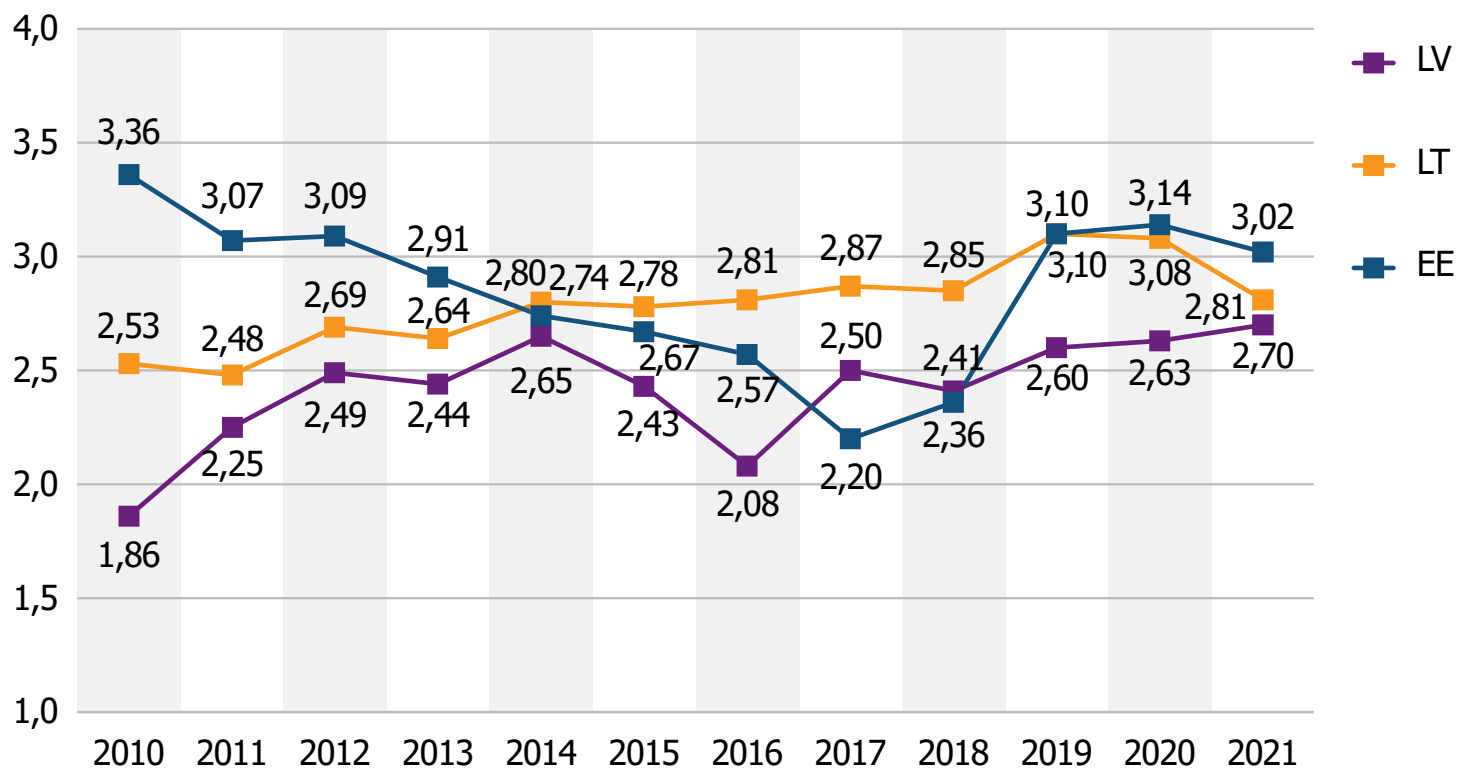
Apmierinātība ar VID 2010.–2021. gadā

(Vidējais vērtējums. '1' nozīmē ļoti zemu, bet '5' - ļoti augstu apmierinātību)

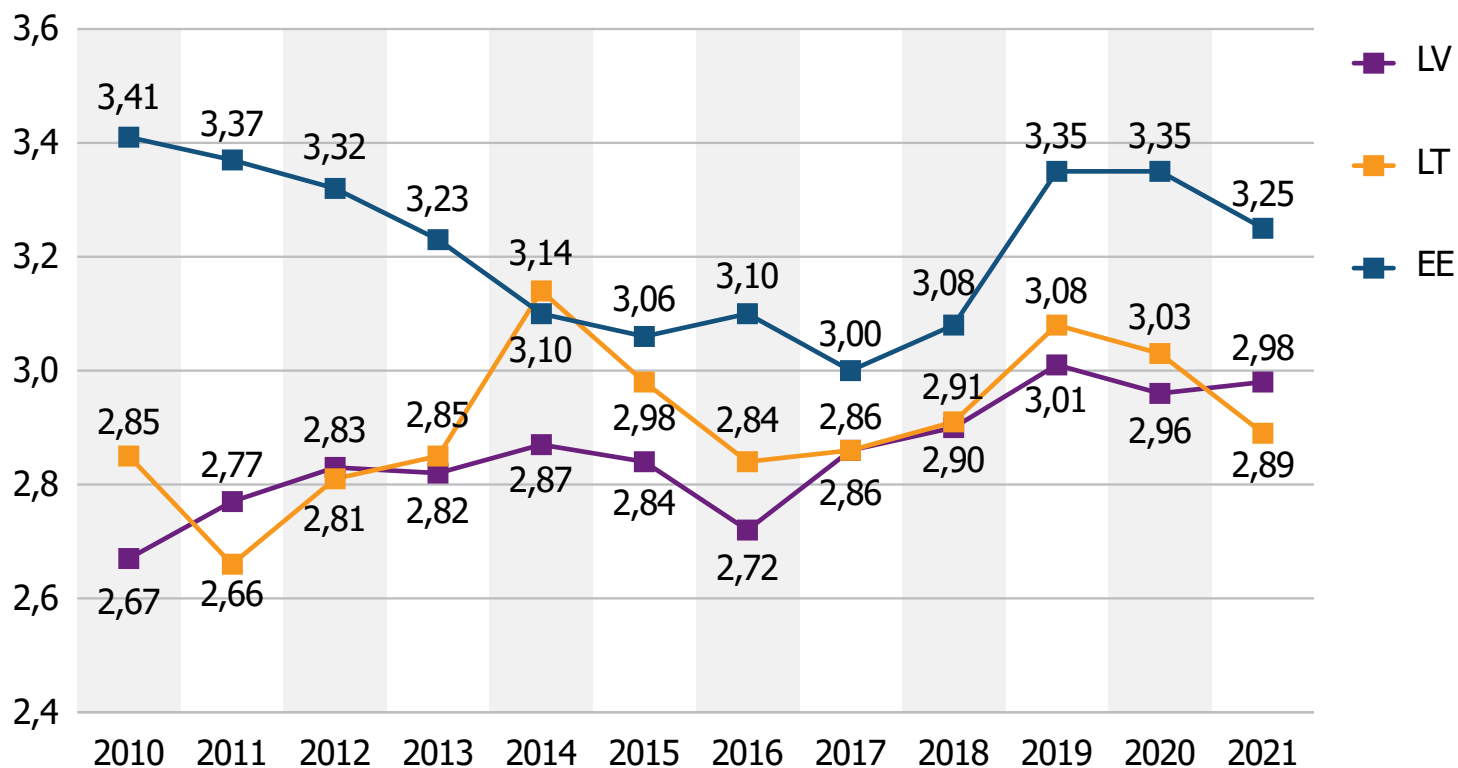
Apmierinātība ar valdības nodokļu politiku 2010.–2021. gadā

(Vidējais vērtējums. '1' nozīmē ļoti zemu, bet '5' - ļoti augstu apmierinātību)

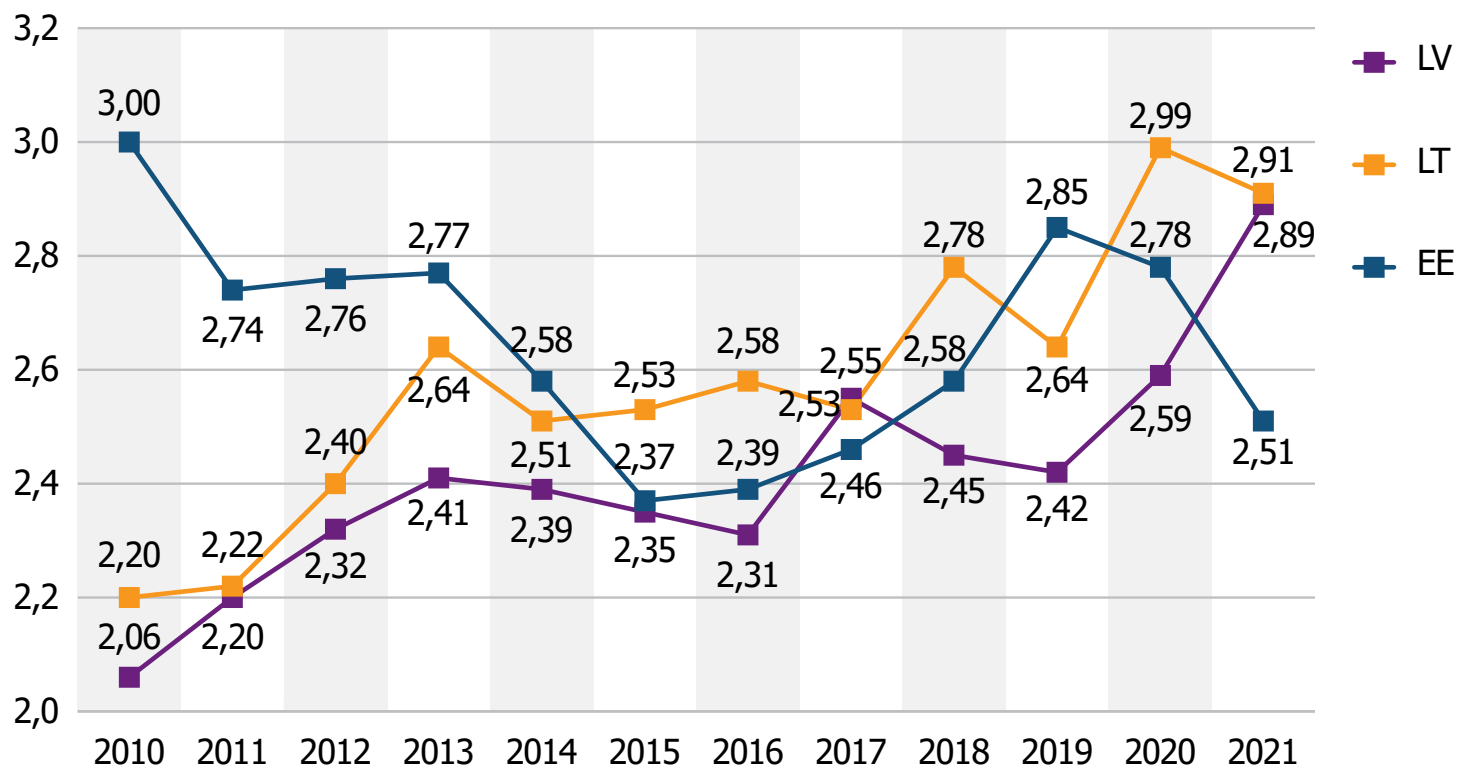
Apmierinātība ar biznesa likumdošanas kvalitāti 2010.–2021. gadā

(Vidējais vērtējums. '1' nozīmē ļoti zemu, bet '5' - ļoti augstu apmierinātību)

Apmierinātība ar valdības atbalstu uzņēmējiem 2010.–2021. gadā

(Vidējais vērtējums. '1' nozīmē ļoti zemu, bet '5' - ļoti augstu apmierinātību)

Statistiski nozīmīgi ietekmējoši faktori (izmantojot regresijas analīzi)

- Lielāka tolerance pret iesaistīšanos ēnu ekonomikā →
lielāka iesaiste ēnu ekonomikā

Pētījuma kopsavilkums

SSE Rīga ģēnu ekonomikas indeksa Baltijas valstīs mērķis ir mērīt ģēnu ekonomikas apjomu un analizēt uzņēmēju iesaistīšanās ģēnu ekonomikā ietekmējošos faktorus Igaunijā, Latvijā un Lietuvā. Mēs izmantojam jēdzienu „ģēnu ekonomika”, runājot par reģistrētu uzņēmumu ienākumiem no visām legāli saražotajām precēm un pakalpojumiem, kas tiek apzināti slēpti no valsts iestādēm. Indekss tiek publicēts kopš 2010. gada, lai nodrošinātu politikas veidotājus ar informāciju datus balstītu lēmu pieņemšanai, kā arī veicinātu dziļāku sabiedrības izpratni par uzņēmējdarbības procesiem Baltijas valstīs.

Ģēnu ekonomikas indekss tiek aprēķināts balstoties uz Tāļa Putniņa un Arņa Saukas izstrādāto metodoloģiju, kas publicēta 2015. gadā žurnālā *Journal of Comparative Economics*. Indekss tiek veidots, izmantojot Igaunijas, Latvijas un Lietuvas uzņēmumu vadītāju aptaujas. Aptaujās tiek pielietoti vairāki datu vākšanas paņēmieni, kuri izrādījušies efektīvi iepriekšējos pētījumos iespējami ticamāku atbilžu iegūšanai. Lai aprēķinātu ģēnu ekonomikas lielumu procentos no IKP, indeksā ir iekļauti aprēķini par neuzrādītajiem biznesa ienākumiem, neregistrētajiem vai slēptajiem darbiniekiem, kā arī aploksņu algām. Papildus Baltijas valstīm, šī metode ir pielietota ģēnu ekonomikas lieluma aprēķināšanai un ietekmējošo faktoru analīze arī citās valstīs, t.sk. Krievijā, Ukrainā, Moldovā, Rumānijā, Polijā, Kirgizstānā un Kosovā.

Pētījuma kopsavilkums

Šajā pētījumā galvenā uzmanība pievērsta aplēsēm par ēnu ekonomiku 2021. gadā un ēnu ekonomikas tendencēm Baltijas valstīs 2009.–2021. gadā. Pētījumā arī analizēti galvenie faktori, kuri ietekmē uzņēmēju iesaistīšanos ēnu ekonomikā.

Atbilstoši mūsu aprēķiniem, ēnu ekonomikas apjoms Latvijā no 2016.- 2018. gadam ir bijis ar pieaugošu tendenci: 20,7% no IKP 2016. gadā, 22,0% 2017. gadā un 24,2% no IKP 2018. gadā. 2019. gadā Latvijā bija vērojams neliels ēnu ekonomikas samazinājums (23,9% no IKP), savukārt 2020. gadā ēnu ekonomika atkal pieauga līdz 25,5% no IKP. Jaunākā pētījuma dati liecina, ka ēnu ekonomikas apjoms Latvijā ir pieaudzis arī 2021. gadā, sasniedzot 26,6% no IKP (+1.1%, salīdzinājumā ar 2020. gadu). Šis ir augstākais ēnu ekonomikas apjoma rādītājs valstī kopš 2011. gada, kad ēnu ekonomika Latvijā sasniedza 30.2% no IKP.

Pētījuma kopsavilkums

Atbilstoši jaunākajiem pētījuma rezultātiem, ēnu ekonomikas pieaugums 2021. gadā ir vērojams arī Lietuvā un Igaunijā. Salīdzinājumā ar 2020. gadu, Igaunijā ēnu ekonomika palielinājusies par 2,5%, sasniedzot 19,0% no IKP. Igaunijā, šis ir augstākais ēnu ekonomikas rādītājs kopš 2012. gada, kad ēnu ekonomikas apjoms bija 19,2% no IKP. Savukārt Lietuvā ēnu ekonomikas apjoms 2021. gadā palielinājies pat par 2,8%, sasniedzot 23,1% no IKP. Lietuvā šis ir augstākais ēnu ekonomikas apjoma rādītājs kopš 2009. gada, kad uzsākām veikt ēnu ekonomikas mērījumu Lietuvā. Tādējādi, visticamāk, Covid-19 pandēmijas ietekmē, ēnu ekonomika 2021. gadā ir palielinājusies visās trīs Baltijas valstīs. Lai gan starpība starp ēnu ekonomikas apjomu Latvijā un Lietuvā ir salīdzinoši mazāka kā novērtos iepriekšējos gadus, tomēr tā joprojām ir visaugstākā tieši Latvijā.

Mūsu aprēķini liecina, ka Latvijā, Igaunijā un Lietuvā nozīmīgākā ēnu ekonomikas komponente 2021. gadā bija aploksņu algas, kas Latvijā veido 46,2% no kopējās ēnu ekonomikas (2020. gadā: 46,9%, 2019. gadā: 44,1%), Igaunijā: 42,7% (2020. gadā: 40,3%, 2019. gadā: 43,0%), bet Lietuvā 38,8% (2020. gadā 37,7%, 2019. gadā: 36,3%). Neuzrādītie ieņēmumi Latvijā 2021. gadā sastāda 30,0% (2020. gadā: 29,9%) no kopējās ēnu ekonomikas, bet neuzrādīto darbinieku komponente: 23,8% (2020. gadā: 23,2%). Neuzrādītie darbinieki, attiecīgi Igaunijā un Lietuvā, 2021. gadā, sastāda 30,0% un 23,5% no kopējās ēnu ekonomikas, savukārt neuzrādītie ieņēmumi: 27,2% un 37,7% no kopējās ēnu ekonomikas.

Pētījuma kopsavilkums

Līdzīgi kā kopējais ēnu ekonomikas apjoms, 2021. gadā, salīdzinoši ar 2020. gadu, visās trīs Baltijas valstīs pieauga arī vidējās algas daļa (%), ko uzņēmēji slēpj no valsts, jeb aplokšņu algas. Latvijā šis pieaugums gan ir relatīvi mazs, tikai par 0,3%, 2021. gadā aplokšņu algām palielinoties līdz 23,8%. Igaunijā aplokšņu algu apjoms pieaudzis par 3,8%, sasniedzot 17,0%, bet Lietuvā par 0,9%, palielinoties līdz 16,2%. Tādējādi, aplokšņu algu apjoms joprojām ir izteikti lielāks Latvijā, lielā mērā izskaidrojot arī kopējās ēnu ekonomikas atšķirības Baltijas valstu starpā.

Pieaugums visās Baltijas valstīs vērojams arī ienākumu (peļņas) neuzrādīšanas jomā: Latvijā vidējā ienākumu daļa (%) ko uzņēmēji slēpj no valsts 2021. gadā pieauga par 0,6%, sasniedzot 18,6%, Igaunijā- par 0,5%, sasniedzot 12,1%, bet Lietuvā- par 1,0%, sasniedzot 16,8%. Savukārt darbinieku neuzrādīšanas apjoms (vidējais % no darbinieku kopskaita, kas tiek nodarbināti bez līguma) 2021. gadā, salīdzinoši ar 2020. gadu, nedaudz mazinājies Latvijā un Lietuvā, attiecīgi, par -0,2%, līdz 10,7% un par -0,4%, līdz 8,9%. Savukārt Igaunijā darbinieku neuzrādīšanas apjoms 2021. gadā ir pieaudzis par 1,5%, sasniedzot 10,5%, kas ir augstākais rādītājs kopš mērām ēnu ekonomiku Igaunijā.

Pētījuma kopsavilkums

Papildus mērījumiem attiecībā uz reģistrēto uzņēmumu iesaistīšanos ēnu ekonomikā, mēs aprēķinām arī neregistrēto uzņēmumu proporciju Baltijas valstīs. Saskaņā ar mūsu aplēsēm neregistrētie uzņēmumi Latvijā 2021. gadā veidoja 8,6% no visiem uzņēmumiem, bet Lietuvā un Igaunijā, attiecīgi, 9,0% un 6,7% no visiem uzņēmumiem.

Atbilstoši mūsu rezultātiem, vispārējais kukuļdošanas līmenis (procents no ienākumiem, ko firmas maksā neoficiālos maksājumos lai "nokārtotu lietas") 2021. gadā, salīdzinājumā ar 2020. gadu ir pieaudzis visās Baltijas valstīs. Lielākais pieaugums vērojams Lietuvā, kur šis rādītājs palielinājies par 3,9%, sasniedzot 12,3%. Igaunijā vispārējā kukuļdošana palielinājusies par 0,6%, 2021. gadā sasniedzot 7,0%, bet Latvijā- par 0,9%, pieaugot līdz 9,2%. Tik augsts vispārējās kukuļdošanas līmenis Latvijā nav bijis kopš 2014. gada, Lietuvā- kopš 2015. gada, bet Igaunijā šis ir augstākais rādītājs kopš mērām ēnu ekonomikas apjomu Igaunijā. Mūsu pētījuma rezultāti arī parāda, ka visās Baltijas valstīs 2021. gadā, salīdzinoši ar 2020. gadu, ir pieaudzis vidējais % no līguma summas lai nodrošinātu valsts pasūtījumu. Proti, Latvijā vērojams pieaugums par 1,1%, sasniedzot 8,0%, Lietuvā- par 2,1%, sasniedzot 7,7%, bet Igaunijā- par 0,1%, šai ēnu ekonomikas komponentei palielinoties līdz 4%.

Pētījuma kopsavilkums

Visaugstākais ēnu ekonomikas līmenis Latvijā ir vērojams Rīgas reģionā, Kurzemē un Zemgalē. Nozaru griezumā visaugstākais ēnu ekonomikas īpatsvars Latvijā joprojām ir būvniecības nozarē. Ja kopš 2015. gada, ēnu ekonomika būvniecības nozarē Latvijā samazinājās (40,0% 2015. gadā, 38,5% 2016. gadā, 35,2% 2017. gadā, 34,1% 2018. gadā, 30,7% 2019. gadā un 28,7% 2020. gadā), tad 2021. gadā nozarē vērojams ēnu ekonomikas pieaugums: līdz 31,2%. Ēnu ekonomikas apjoms 2021. gadā mazumtirdzniecībā Latvijā sasniedza 29,8%, pakalpojumu sektorā: 27,5%, ražošanā: 25,0%, bet vairumtirdzniecībā: 24,4%.

Attiecībā uz attieksmi, uzņēmumi Baltijas valstīs joprojām ir relatīvi apmierināti ar Valsts ieņēmumu dienesta (VID) darbību. Skalā no 1-5, kur 5 nozīmē ļoti lielu apmierinātību, 2021. gadā apmierinātība ar VID Latvijā sasniedz 3,60, bet Lietuvā: 3,56. Tādējādi pirmoreiz kopš mēram šo ēnu ekonomiku ietekmējošo faktoru Baltijas valstīs (kops 2010. gada), apmierinātība ar VID Latvijā ir augstāka nekā Lietuvā. Joprojām augstākā apmierinātība ar VID arī 2021. gadā ir Igaunijā (3,74), kas gan ir kritums salīdzinoši ar 2019. gadu (3,80) un 2020. gadu (3,76). Pētījuma rezultāti liecina, ka 2021. gadā Latvijā, salīdzinoši ar 2020. gadu, palielinājusies uzņēmēju apmierinātība ar valsts nodokļu politiku: no 2,63 uz 2,70. Savukārt Lietuvā un Igaunijā vērojams apmierinātības ar nodokļu politiku samazinājums, attiecīgi no 3,08 uz 2,81 un no 3,14 uz 3,02.

Pētījuma kopsavilkums

Uzņēmēju apmierinātība ar biznesa likumdošanas kvalitāti nedaudz pieaugusi Latvijā (no 2,96 2020. gadā, uz 2,98 2021. gadā), bet samazinājusies Lietuvā un Igaunijā, attiecīgi no 3,03 uz 2,89 un 3,35 uz 3,25. Savukārt apmierinātība ar valdības atbalstu uzņēmējiem 2021. gadā Latvijā palielinājusies līdz 2,89 (2,42 2019. gadā, 2,59 2020. gadā), savukārt samazinājusies abās pārējās Baltijas valstīs: līdz 2,91 Lietuvā (2,64 2019. gadā, 2,99 2020. gadā) un līdz 2,51 Igaunijā (2,85 2019. gadā, 2,78 2020. gadā).

Izmantojot regresijas analīzi, mēs identificējām vairākus faktorus, kas veicina Baltijas valstu uzņēmēju iesaistišanos ēnu ekonomikā. Regresijām izmantojām apkopotus datus no vienpadsmit aptauju kārtām, kas veido paneli, aptverot laika posmu no 2010. līdz 2021. gadam, balstoties uz aptuveni 1500 uzņēmumu aptauju katrā aptaujas kārtā.

Pētījuma kopsavilkums

Regresijas analīze liecina, ka Igaunijā un Lietuvā ēnu ekonomikas apjoms ir mazāks salīdzinājumā ar ēnu ekonomiku Latviju pēc vairāku faktoru kontroles, un atšķirības ir statistiski nozīmīgas. Pētījuma rezultāti arī apliecina, ka tolerance attiecībā uz izvairīšanos no nodokļu maksāšanas ir pozitīvi saistīta ar neuzrādīto ienākumu līmeni, t.i., uzņēmēji, kas izvairīšanos no nodokļu maksāšanas uzskata par pieļaujamu rīcību, ēnu ekonomikā iesaistās vairāk.

Regresiju koeficienti norāda, ka uztvertā varbūtība tikt pieķertiem par izvairīšanos no nodokļu maksāšanas un sodu ietekme attiecībā uz tendenci iesaistīties ēnu ekonomikā saskan ar racionālas izvēles modeļu prognozēm. Proti, jo augstāka ir uztvertā pieķeršanas varbūtība un jo lielāki sodi, jo mazāka iesaistišanās ēnu ekonomikā. Regresiju analīze parāda, ka tieši uztvertās pieķeršanas varbūtībai ir ļoti būtiska ietekme uz iesaistes ēnu ekonomikā mazināšanu. Šie rezultāti norāda uz iespējamo politikas iniciatīvām instrumentu ēnu ekonomikas apjoma samazināšanai, proti, palielinot varbūtību, ka tie uzņēmēji, kas iesaistās ēnu ekonomikā, tiks pieķerti.

Pētījuma kopsavilkums

Regresiju rezultāti arī apliecina, ka uzņēmumu apmierinātība ar nodokļu politiku un valsts atbalstu ir negatīvi saistīta ar iesaistīšanos ēnu ekonomikā, t.i., neapmierināti uzņēmumi ēnu ekonomikā iesaistās vairāk, apmierināti uzņēmumi - mazāk. Analizējot katru no četriem apmierinātības rādītājiem atsevišķi, mēs secinām, ka ēnu aktivitāte ir visvairāk saistīta ar neapmierinātību attiecībā uz biznesa likumdošanas kvalitāti un Valsts ieņēmumu dienestu, kam seko apmierinātība ar nodokļu politiku un valsts atbalstu uzņēmējiem.

Vēl viens būtisks (un statistiski nozīmīgs) faktors, kas nosaka iesaistīšanos ēnu ekonomikā, ir uzņēmuma lielums: mazāki uzņēmumi (tādi, kuros ir mazāk darbinieku) ēnu ekonomikas aktivitātēs iesaistās vairāk nekā lielāki uzņēmumi. Regresiju rezultāti arī parāda, ka jaunāki uzņēmumi vairāk iesaistās ēnu aktivitātēs, nekā vecāki uzņēmumi. Iespējamais izskaidrojums šīm abām tendencēm ir tāds, ka mazas un jaunas firmas izmanto nodokļu nemaksāšanu kā līdzekli, lai konkurētu ar lielākiem un vairāk pieredzējušiem konkurentiem. Regresiju rezultāti arī apliecina, ka būvniecības nozares uzņēmumi mēdz iesaistīties ēnu aktivitātēs vairāk, nekā uzņēmumi citās nozarēs.

Pētījuma kopsavilkums

Mūsu rezultāti norāda uz nepieciešamību politikas veidotājiem nopietni pārdomāt pieeju ēnu ekonomikas mazināšanai gan Latvijā, gan pārējās divās Baltijas valstīs. Sevišķi būtiski tas ir ņemot vērā patreizējo un prognozējamo ekonomika attīstību Covid-19 pandēmijas un Krievijas kara Ukrainā ietekmē.

Indeksa veidošanai izmantotās metodes

Uzņēmēju aptauja

SSE Riga ēnu ekonomikas indekss tiek veidots, izmantojot Igaunijas, Latvijas un Lietuvas uzņēmumu īpašnieku/ vadītāju ikgadējo aptauju, kas izstrādāta pēc Putniņa un Saukas (2015) metodes. Aptaujas tiek rīkotas katru gadu februārī – aprīlī, un to laikā tiek uzdoti jautājumi par ēnu ekonomiku iepriekšējo divu gadu laikā. Piemēram, 2022. gada janvārī- februārī veiktās aptaujas laikā tika apkopota informācija par ēnu ekonomiku 2021. un 2020. gadā. Lai nodrošinātu konsekventas atbildes, secīgi veiktās aptaujās viens gads pārklājas (piem., apkopojot informāciju par 2020. gada ēnu uzņēmējdarbību aptaujās, kas veiktas 2021. un 2022. gadā).

Pavisam katrā valstī tiek veiktas vismaz 500 telefonintervijas katrā no valstīm. 2022. gada aptaujā tika aptaujāti 501 respondenti Lietuvā un 529 respondenti Igaunijā. Savukārt Latvijā tika veiktas 841 intervijas, aptaujājot vismaz 100 uzņēmumu vadītājus būvniecības, vairumtirdzniecības, mazumtirdzniecības, ražošanas un pakalpojumu nozarēs, tādējādi iegūstot reprezentatīvākus datus par katru no šīm nozarēm. Aptauja 2022. gadā tika veikta sadarbībā ar Norstat Latvija.

Indeksa veidošanai izmantotās metodes

Indeksa aprēķināšana

Ar indeksu tiek mērīts ēnu ekonomikas lielums procentos no IKP.

IKP mērīšanai pastāv trīs vispārlietotas metodes: apjoma, izdevumu un ieņēmumu pieeja. Mūsu indeksa pamatā ir ieņēmumu pieeja, saskaņā ar kuru IKP tiek aprēķināts kā darbinieku bruto atlīdzības (bruto personīgie ienākumi) un uzņēmumu bruto saimnieciskās darbības ienākumu (bruto uzņēmumu ienākumi) summa. Indekss tiek aprēķināts trīs posmos:

- i) izmantojot anketā norādītās atbildes, tiek aplēsts līmenis, kādā netiek uzrādīta darbinieku atlīdzība un uzņēmumu saimnieciskās darbības ienākumi;
- ii) tiek aplēsta katra uzņēmuma ēnu ražošana kā vidējais svērtais rādītājs no neuzrādītās darbinieku atlīdzības un uzņēmuma saimnieciskās darbības ienākumiem, un svērums rāda darbinieku atlīdzības un uzņēmumu saimnieciskās darbības ienākumu īpatsvaru IKP sastāvā;
- iii) tiek aprēķināts ēnu ražošanas vidējais, ar ražošanu svērtais lielums dažādiem uzņēmumiem.

Indeksa veidošanai izmantotās metodes

Pirmajā posmā uzņēmuma i neuzrādītie saimnieciskās darbības ienākumi $UR_i^{Operating\ Income}$ tiek aplēsti tieši, izmantojot attiecīgo anketas jautājumu. Savukārt neuzrādīto darbinieku atlīdzību veido šādi divi elementi: i) neuzrādītā jeb aplokšņu alga un ii) neuzrādītais darbinieku skaits. Abi kopā šie elementi rāda uzņēmuma i kopējo neuzrādīto darbinieku atlīdzības daļu:

$$UR_i^{EmployeeRemuneration} = 1 - (1 - UR_i^{Salaries})(1 - UR_i^{Employees})$$

Otrajā posmā par katru uzņēmumu tiek izveidots neuzrādīto personīgo ienākumu un neuzrādīto uzņēmuma saimnieciskās darbības ienākumu vidējais svērtais rādītājs, tādējādi tiek iegūta aplēse par neuzrādīto (ēnas) daļu uzņēmuma ražošanā (ienākumos):

$$ShadowProportion_i = \alpha_c UR_i^{EmployeeRemuneration} + (1 - \alpha_c) UR_i^{OperatingIncome}$$

kur α_c ir darbinieku atlīdzības (*Eurostat* D.1 postenis) attiecība pret darbinieku atlīdzības kopsummu un uzņēmumu bruto saimnieciskās darbības ienākumiem (*Eurostat* B.2g un B.3g postenis). Mēs aprēķinājām α_c katrai valstij, kas ir c , katrā gadā, izmantojot *Eurostat* datus. Ir svarīgi izmantot vidējo svērto rādītāju par neuzrādītajiem lielumiem, nevis vienkārši vidējo lielumu, lai ēnu ekonomikas indeksu varētu traktēt procentos no IKP.

Indeksa veidošanai izmantotās metodes

Trešajā posmā tiek izmantots neuzrādītās ražošanas vidējais svērtais lielums, kas ir *ShadowProportion_i*, uzņēmumiem *c* valstī, lai iegūtu attiecīgās valsts ēnu ekonomikas indeksu:

$$INDEX_C^{Shadow\ Economy} = \sum_{i=1}^{N_c} w_i ShadowProportion_i$$

Svērumi, kas ir w_i , ir katra uzņēmuma relatīvais piensesums valsts IKP, kas tiek tuvināti, izmantojot uzņēmuma maksātās algas relatīvo lielumu. Tāpat kā otrajā posmā, arī šajā posmā ir svarīgi izmantot svērumu, lai ēnu ekonomikas indeksu izteiktu procentos no IKP.

Nobeiguma posmā mēs izmantojam metodoloģiju, kas izmantota Pasaules Ekonomikas foruma (*World Economic Forum*) sagatavotajā Globālās konkurētspējas ziņojumā (*Global Competitiveness Report*), un piemērojam $INDEX_C^{Shadow\ Economy}$ svērto slīdošo vidējo, ņemot datus no divām jaunākajām aptaujām. Tam ir vairāki iemesli tostarp i) tādējādi tiek palielināts pieejamās informācijas apjoms un attiecīgi indeksa precizitāte, jo tiek sniegts lielāka apjoma paraugs, un ii) tādējādi rezultāti ir mazāk jutīgi pret konkrēto laiku, kurā aptauja tiek apstrādāta.

Svērumu shēmā ietverti divi elementi, kuri savstarpēji pārklājas:

i) lielāks svērums tiek piešķirts jaunākajai aptaujai, jo tajā ietverta jaunāka informācija (pagātnes informācija tiek „diskontēta”),

Indeksa veidošanai izmantotās metodes

ii) lielāks svērums tiek piešķirts lielāka apjoma paraugiem, jo tajos ietverts lielāks informācijas apjoms.

Saskaņā ar Pasaules Ekonomikas foruma pieeju tiem gadiem, par kuriem nav laika rindu no iepriekšējām aptaujām (2009. gada un 2010. gada rezultāti, kuru pamatā ir 2011. gadā veiktā pirmā aptauja), indeksa pamatā ir tikai viena aptauja. Attiecīgi indeksa aplēses par pirmajiem diviem gadiem (2009. gadu un 2010. gadu) ir jutīgākas pret izlases kļūdām nekā turpmākās aplēses par gadu, kurām izmantots lielāka apjoma paraugs un slīdošais vidējais. Lai varētu veikt salīdzinājumu starp valstīm, mēs piemērojam konsekventu metodoloģiju, aprēķinot ēnu ekonomikas indeksu katrā Baltijas valstī.

Atsauces

Putnins, T. and A. Sauka (2015), Measuring the Shadow Economy Using Company Managers. *Journal of Comparative Economics*, 43 (2), 471–490.

Pateicamies SSE Riga Ilgtspējīga biznesa centram par finansiālo atbalstu ģēnu ekonomikas indeksa datu vākšanai 2022. gadā, NORSTAT LATVIJA par datu vākšanu un mūsu sadarbības partnerim — Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kamerai par kopīgu darbu konferences „Ģēnu ekonomika Latvijā” rīkošanā. Pateicamies arī visiem uzņēmējiem, kuri piekrita piedalīties intervijās.

Šo pētījumu līdzfinansē Valsts pētījumu programmas “Ģēnu ekonomikas mazināšana valsts ilgtspējīgas attīstības nodrošināšanai” projekts VPP-FM-2020/1-0005 “Ģēnu ekonomika Latvijā” (RE:SHADE).

SSE RIGA